

QORAQALPOQ MILLIY MUSIQIY CHOLG'U ASBOBLARI

Shamurodova Madina Xolmurod qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti bakalavriat 2 kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15204208>

Annotatsiya. Bu maqolada Qoraqalpoq musiqa madaniyati, qoraqalpoq xalqi turmushi ko'rinishida turli janrlardagi boy adabiy merosga, an'anaviy qo'shiqlarga, milliy musiqa qo'shiqlariga, qahramonlik va ochiqlik hikoyalariga, turli mavzulardagi qo'shiq, shu bilan birga milliy musiqa asboblari boy xalq ekanligini va tarixi haqida aytilgan.

Kalit sózlar: musiqa sadolari, kuy, an'ana, arfa, chanqobiz, dutor, qobiz, balaman

QORAQALPOQ NATIONAL MUSICAL INSTRUMENTS

Abstract. His article describes the musical culture of the Qoraqalpoqs, the rich literary heritage of various genres in the form of the life of the Qoraqalpoq people, traditional songs, songs of national music, heroic and love stories, songs on various topics, as well as the fact that they are a people rich in their national musical instruments, and history.

Keywords: musical sounds, melodies, traditions, harp, changkobuz, dutar, kabuz, balaman.

КАРАКАЛПАКСКИЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ

Аннотация. В данной статье рассказывается о музыкальной культуре каракалпаков, о богатом литературном наследии различных жанров в виде быта Каракалпакского народа, о традиционных песнях, песнях национальной музыки, героических и любовных историях, песнях на разные темы, а также о том, что это народ, богатый своими национальными музыкальными инструментами, и истории.

Ключевые слова: музыкальные звуки, мелодии, традиции, арфа, чангкобюз, дутфр, кабуз, баламан.

Qoraqalpoq xalqi qadimgi xalqlardan biri bo'lib, Markaziy Osiyo xalqlari orasida o'zining boy tarixi va o'z davriga mos keladigan madaniyati bilan ajralib turadi. Ko'pgina asrlik tarixi sahifalariga nazar tashlasak, qoraqalpoq xalqi o'zlarining turmushi ko'rinishida turli janrlardagi boy adabiy merosga, an'anaviy qo'shiqlarga, milliy musiqa qo'shiqlariga, qahramonlik va oshiqlik hikoyalariga, turli mavzulardagi qo'shiq va sahnalarga, shu bilan birga o'zlarining milliy musiqa asboblari boy xalq ekanligini ko'ramiz.

Bularning hammasi xalqning, millatning mol-mulki va qimmatbaho xazinalaridir.

Qoraqalpoq xalqi qadim zamonlardan beri o'zining ko'p qirrali va bebaho musiqa madaniyatiga ega bo'lgan Markaziy Osiyo mamlakatlaridan biridir.

Qoraqalpoq musiqa madaniyati yuksak darajada rivojlanib, yuksak cho'qqilarga ko'tarilganda, milliy cholg'u asboblari bizning qadimdan muhim o'rin egallagan. Bizning eng qimmatbaho musiqa asboblari paydo bo'lishi, Ilm - fan shuni isbotlayaptiki, IV asr ham eramizning I asriga kelib taqaladi.

Ko'pgina arxeologik izlanishlar shuni ko'rsatadiki, qadimgi shaharlardan biri, masalan, Qo'yqirilgan shahri, III asrlariga tegishli bo'lgan shahar tuprog'idan qo'lyozma arfaning rasmi chizilgan parchalar topilgani xalqning musiqaga bo'lgan munosabatidan dalolat beradi va bu musiqa asboblari paydo bo'lganini aniqlashda aniq dalil bo'lishi mumkin. Rus olimi S.P.Tolstov boshchiligidagi Xorazm ekspeditsiyasining a'zosi, ko'p yillar davomida musiqa asboblari bo'yicha izlanish ishlari bilan shug'ullangan olim R.L.Sadokov o'zining bir necha fikrlarini aytib berdi: "Qo'y qirilgan shaharda topilgan katta arfa burchaklari kabi dutor qalpidagi asboblari O'rta Osiyoning qadimgi musiqasi bilan bog'liq bo'lgan eng so'nggi musiqa asboblari biridir.

Bundan tashqari, u O'rta Osiyo arfasining dastlabki ko'rinishi sifatida tanilgan. Eng muhimi shundaki, Xorazm musiqa madaniyatiga ega bo'lgan mamlakat bo'ldi."¹ Bu topilma shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyo xalqlari qatori bizning qoraqalpoq xalqimiz ham qadim zamonlardan beri o'zining badiiy san'atiga, yuksak darajadagi boy musiqa madaniyatiga ega bo'lgan.

Ammo arab bosqinchilarining harakatlari natijasida musiqa asboblari bir muncha vaqtga ko'pchilik orasida ko'rinmay qoldi. Ular odamlarning ishonchini qozonish maqsadida asbob-uskunalarimizning ko'pini yo'q qilib yuborishdi. Arablar Markaziy Osiyoda g'alaba qozonganidan so'ng, islom dini va barcha madaniy boyliklarni yo'q qilishga harakat qilishdi, bu esa "shaytonning hidi, mamlakatni halokatga olib kelishi mumkin" deb, odamlarning g'azabini qozg'atdi va erkinlik hukmronligini o'zgartirdi. Bu to'g'risida marhum Juman baxshining ayoli Bibirabo Juman baxshidan eshitgan so'zini shunday aytadi. O'sha zamonlarda Buxoro amirining qo'lida bo'lgan xalqlarga shariat ko'rsatkichi bo'yicha soz chalib qo'shiq aytgan inson do'zax o'tida kuyadi. Kimda kim kuy chalib qo'shiq aytsa, u o'ldirtib, mol-mulki patsholik deb hukm chiqaradi.

O'sha vaqtda ushbu hukm ostida, ko'p to'y marosimlar bo'lib o'tadi.

Biroq, kuy va qo'shiqlarsiz o'tgan to'ylarda aholining ko'ngli hech to'lmadi.

Bundan juda g'azabi chiqqan xalq ichidan G'arib ismli shoir qo'lga dutor olib Xonning huzuriga borib;

¹ R.L.Sadokov. O dvux novix izobrajeniyax sredneaziatskoy uglovoy arfi, «Vestnik» Karakalpakskogo filiala AN №4 Nukus-1965.

Soz bilan suxbatni yolg'on demanglar,

Odam ota binyot bo'lganda bordir,

Abil-Qabil onasining qornida,

O'lar ham dunyoga kelganda bordir.

- deb qo'shiq kuylaydi, Xondan bu hukmdan vos kechishini o'tib so'raydi.

Ko'p vaqtdan beri eshitilmay turgan bu tovushni eshitib, podshohning ko'ngli g'ashlandi.²

"...Arablar g'alaba qozonganidan keyin arfa cholg'u asbobini ham ko'rish qiyin bo'ldi, biz XV-XVII asrlarida bu asbobdan boshqa hech qanday begona arfaning ko'rinishini topa olmaymiz, undan keyin u Markaziy Osiyo miniatyuralarida biroz ko'rinadi va keyin butunlay yo'q bo'lib ketadi"³

Arfa asbobi taxminan XVIII asrgacha Xorazm xalqlari orasida chalinib yurilgan, bundan keyingi davrlarda bu musiqiy soz asbobi xalq orasida foydalanishda butunlay chetlatilib, bu asbobning o'rniga har xil ko'rinishdagi qulay bo'lgan musiqiy asboblari paydo bo'lgan degan fikrlarga kelamiz. Misol uchun, ko'p yillar davomida qoraqalpoq ayol qizlar tomonidan ijro etilib, bugungi kungacha yetib kelgan chanqobiz cholg'usi ham bu arfa cholg'usi asosida amalga oshirilgan, degan taxminlar paydo bo'lmoqda. Hozirgi kunda musiqa asboblari haqida, ularning paydo bo'lishi, chiroyliligi, ovoz temбри to'g'risida ko'plab olimlarimiz o'z fikrlarini bildirishgan.

Bular orasida tibbiyot va boshqa fanlarda o'zining minglab yillik faoliyati bilan o'chmas iz qoldirgan buyuk olim Abu Ali ibn Sino o'zining "Shifo kitobi", "Bilim kitobi", "Musiqa ilmi haqida rivoyat" va boshqalar.

U o'z tadqiqotlarida ko'plab ilmiy fikrlar bildirgan. Olimning ta'kidlashicha: "tor qanchali uzun bo'lsa, shuncha ovozi past chiqadi. Aksincha tor qancha qisqa bo'lsa, ovozi shunchali baland chiqadi. Ovozlarining yuqori yoki past bo'lishi damli asboblari kanalining diametriga bog'liqligini" ko'rsatdi.⁴

Buyuk olim Abu Ali ibn Sinoning musiqa to'g'risidagi hikoyalari shuni ko'rsatadiki, O'rta Osiyo va Sharq xalqlarining musiqa madaniyati dastlabki davrlardan beri musiqa fani sifatida amalga oshgan va o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan.

Bu g'oyalar minglab yillar davomida musiqa nazariyasida o'z o'rnini saqlab kelmoqda.

Qoraqalpoq xalqining orasida azaldan kuy va qo'shiqlar keng tarqalganligiga qaramastan asosiy milliy soz asboblari ko'pchilikni tashkil qilmagan.

² T.Adambaeva. Revolyuciya shekemgi qaraqalpaq muzikasi. «Qaraqalpaqstan». Nókis, 1976

³ R.L.Sadokov. O dvux novix izobrajeniyax sredneaziatskoy uglovoy arfi, «Vestnik» Karakalpakskogo filiala AN №4 Nukus-1965.

⁴ Abu Ali ibn Sino shigarmalar to'plami IV tom

Musiqa asboblari orasidagi boy tarixga ega bo'lgan dutor, qobiz, balaman, changqobiz qoraqalpoq xalqining milliy musiqa asboblari bo'lib, ulardan tashqari boshqa xalqlar musiqa madaniyati asosida bizga yetib kelgan bo'lishi mumkin. Lekin, bundan oldin qoraqalpoq xalqi orasida asboblarning boshqa turlari mavjud bo'lganligi yoki mavjud bo'lmagan degan fikr bo'lishi mumkin emas.

Quwray. Ushbu asbob qamishdan yoki bambuk daraxtidan tayyorlanadi. Bo'yi 70-80 sm bo'lib yuqori qismidan uflab chalinadi. Pastki qismida 1 ta , yuqori qismida 6 ta teshik bo'ladi.

Qamish nay. Avvalgi paytlarda qamish dudikchada kuylarni chalgan. So'ngra dudikchani uzunroq etib ishlab, uch besh teshikcha teshib kuylaganlar. Endilikda buni kengaytish maqsadida yetti teshikgacha qilib bu musiqiy asbobni nor qamishdan ishlaydilar.

Balaman. Musiqa san'atimizda damli arqali chalinadigan qo'sh tilli musiqiy soz asboblari qatoriga kiradigan balaman asbobi qoraqalpoqlar orasida qadimdan tarqalgan u yog'achdan yasalgan, bo'lib, korpusning o'rtasida 5 millimetrli tesiklari bor, ularning soni sakkizga yaqin. Ushbu asbob O'zbek, Tojik, Azarbayjon va Qoraqalpoqlarda ham uchraydi. Ammo ular o'z o'ziga xos xususiyatlarga ega .

Balaman g'ijjak asboblari o'xshab, ko'pincha ansamblda dutor bilan birga baxshilarga qo'shilib chalingan. Respublikamizga belgili Qoraqalpoq baxshisi va melodist-kompozitori J. Shamuratov, hamda Turkman baxshilarining eng mashhur vakillaridan biri Suyev baxshi ham uning maktabidan yetishib chiqqan baxshilar ham balamandi yonma-yon chalishni an'anaga aylantirgan. Balaman simfonik orkestrga kiruvchi klarnet asbobiga o'xshab, pastki qismida besh barmoq bilan bosiladigan teshigi bo'ladi.

G'artiq. Ushbu soz asbob loydan ishlangan va maxsus pechlarda pishirib va qamish naychasiga yordamida chalinadi. 6 ta teshikcha bo'lib, o'ng qo'l chap qo'llar yordamida chalinadi. G'artiqning ma'nosi "g'or" katta bo'shliq ma'nosini anglatadi. Ushbu asbobning ovozi bo'liqdan chiqqan aks sodaga o'xshash bo'lgani uchun g'artiq deb nomlangan.

Ustoz A. Otarbayev Abdulaliy G'aniyevdan eshitib, g'artiq asbobni qayta ishladi .

Saz-surnay. Kulolchilik asboblari loydan yasalgan holda maxsus pechlarda pishiriladi.

Damli tovush chiqariladigan teshikning pastki qismida bitta teshik, yuqori qismida esa ikki qatorda beshta teshik bor. Ularni chap tarafdagi ikki teshikni chap qo'lning 3-4 barmoqlar yordamida hamda o'ng tarafdagi uch teshikni o'ng qo'lning 2-3-4 barmoqlar yordamida chalinadi.

Bu asbob ham qoraqalpoqlarning eski soz asboblariidan biri hisoblanadi.

Ustoz B.Nadirovning soʻzlariga koʻra, usta A.Otarbayev qoʻllanmalarni oʻzgartirib, eski asboblarni qayta tiklaydi.⁵

REFERENCES

1. A.Nadirova Qoraqalpoq musiqa tarixi. Toshkent 2018
2. Q.Ayimbetov Xoliq donoligi. Nukus 1988
3. T.Adambaeva. Revolyuciyağa shekemgi qaraqalpaq muzıkası. «Qaraqalpaqstan». Nókis, 1976
4. R.L.Sadokov. O dvux novıx izobrajeniyax sredneaziatskoy uglovoy arfi, «Vestnik» Karakalpakskego filiala AN №4 Nukus-1965.
5. Abu Ali ibn Sino shıǵarmalar toplamı IV tom

⁵ A.Nadirova Qoraqalpoq musiqa tarixi. Toshkent 2018